

Bojti Zsolt

Eötvös Loránd Tudományegyetem

A magyar mint alakzat a késő-viktoriánus angol meleg irodalomban és Edward Prime-Stevenson *Imre* című regényében

A magyarokra több utalás is található a XIX. század végi angol meleg irodalomban a pornográf művektől kezdve, Oscar Wilde gótikus írásain át a vámpírtörténetekig. A magyar mint alakzat van jelen ezekben a művekben, amely lényege a behelyettesítés. A magyarokra utalás a hozzá fűződő asszociációk segítségével a karakterek szexualitásának normától való eltérésére utal, nem a valós Magyarországra. Edward Prime-Stevenson 1906-ban megírta, *Imre* című kisregényét a kritika az első olyan, angol nyelvű, erotikától mentes, nyíltan homoszexuális regényként tartja számon, amely boldog végkifejlettel zárul. A jelen tanulmány azt vizsgálja, miként jelenik meg a magyar mint alakzat az angol meleg irodalom egyik legfontosabb, Magyarországon ritkán tárgyalt művében.

Edward Prime-Stevenson a meleg irodalomtörténet egyik legfontosabb alakja: *Imre* című műve az első olyan angol nyelvű, nyíltan homoszexuális regény, amely pozitív végkifejlettel zárul. Mivel Prime-Stevenson egyértelműen az európai meleg irodalmi közösségbe szeretett volna beilleszkedni írásaival, érdemes megvizsgálni, miért éppen Magyarországot választotta regénye helyszínéül, illetve melyek voltak a döntésére hatást gyakorló irodalom- és kultúrtörténeti előzmények. Jelen tanulmány célja bemutatni, miként jelenik meg a magyar mint alakzat a homoszexualitás rejtjeleként a késő-viktoriánus meleg irodalomban, továbbá Prime-Stevenson *Imre* című regénye hogyan használja fel ezt a „tradíciót” a két főszereplő érzelmeinek legitimálására.

Az alakzat és az *Imre* tárgyalása előtt érdemes áttekinteni Prime-Stevenson irodalomtörténeti és kritikai helyzetét. New Jersey államban, Madison városában született 1858-ban. 1875-ben a Freehold Intézetben végzett; az iskolai feljegyzések szerint a New York-i Egyetemen folytatta tanulmányait, azonban nincs más hivatalos dokumentum, mely ezt megerősítené. Három évvel később megjelent első, „The Show” című verse a *Harper's Weekly*-ben. Ezt követően egyre több művét közölték népszerű

lapokban. Első regénye, az 1887-ben publikált *White Cockades: An Incident of the 'Forty-Five'*-val kapcsolatban később megerősítette, hogy egyik szereplője, a falusi fiú vonzalma a herceghez homoszexuális érdeklődésre kívánt utalni. Az 1891-ben napvilágot látott *Left to Themselves: Being the Ordeal of Philip and Gerald* című regény szintén fontos pontja az angol meleg gyermekirodalomnak. A század végére karrierjének legproduktívabb szakaszát kezdte meg mint irodalom- és zenekritikus. Ennek ellenére 1900-ban mégis feladta addigi karrierjét Amerikában és Európába költözött. Figyelmét a nyelvészetnek, egyiptológiának és a szexológiai tanulmányok „egy bizonyos ágának” (idézi Gifford 2003, 28) szentelte. Megfordult Angliában, Franciaországban, Olaszországban, Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában. 1906-ban Xavier Mayne álnéven magánnyomtatásban ötszáz példányban adta ki *Imre: A Memorandum* című regényét. Két évvel később befejezte és saját költségen százhuszonöt példányban jelentette meg *The Intersexes* című munkáját, amely az európai és amerikai homoszexuális kultúrát volt hivatott áttekinteni. Az 1913-as *Her Enemy, Some Friends – and Other Personages: Stories and Studies Mostly of Human Hearts* című írása — amelyben mellékszereplőként Imre is felbukkant — volt az első nyíltan homoszexuális szövege, amellyel saját néven állt a nyilvánosság elé. Utolsó nagyobb műve 1927-ben jelent meg, 1940-ben beharangozott négy regényének és húsz rövidebb írásának szövege elveszett egy raktárban. 1942-ben szívrohamban hunyt el Svájcban.¹

A kritika szerint Prime-Stevenson több fordulatot is hozott a meleg irodalom történetében. Eric L. Tribunella rámutat, hogy a kritika legtöbbször John Donovan *I'll Get There. It Better Be Worth the Trip* (1969) című regényét tartja az első explicit módon meleg gyermekirodalmi műnek. Ezt több kifejezetten homoszociális mű előzi meg (pl. Alger *Ragged Dick* [1867], Hughes *Tom Brown's School Days* [1857] vagy Farrar *Eric, Little by Little* [1858]). Ezek azonban nem homoerotikus regények, hiszen tematikájuk kimerül a fiúközösség preferálásában egyéb testi intimitást mellőzve. Nem hívhatjuk homoszexuális regényeknek sem, mert annak definíciója nem is létezett 1869-ig. Maguk a szerzők sem definiálták volna homoszexuálisként a karaktereiket. Prime-Stevenson *Left to Themselves* (1891) című regényében Tribunella pontosan a homoszociálistól a homoszexuális felé elmozduló írás folyamatát véli felfedezni, hiszen *Imré*hez hasonlóak az „emberi természet” leírásai (2012, 375-376). 1908-ban megjelent *The Intersexes* című munkája az amerikai és európai homoszexualitás első nagy áttekintése, amely fontos kortörténeti dokumentum. Prime-Stevenson életművének legfontosabb állomása azonban vitathatatlanul *Imre: A Memorandum* (1906) című regénye,

¹ Részletesebben ld. Gifford 2003, 27–29.

amelyet az első erotikát mellőző, angol nyelven írt pozitív kicsengésű, nyíltan homoszexuális regényként tartanak számon. Maga Prime-Stevenson egy „lélektani románc”-ként (1908, 557) definiálja *Imrét* a *The Intersexes*-ben. Továbbá, ahogy az a címből is kiderül, a regény egy „emlékirat”, amelyet a regény bevezetőjében az egyik főszereplő ajánl fel az írónak.

Az *Imre* eredetileg Nápolyban mindössze ötszáz példányban jelent meg. 1975-ben egy drága faksimile formában jelent meg a *The Arno Series on Homosexuality* című sorozatban,² majd 1992-ben egy obszcén módosított kiadásban (Gifford 2003, 30). Ezek azonban nem keltették fel a nagyközönség figyelmét. Az első, megfizethető és annotált kiadása az eredeti szövegnek 2003-ban jelent meg a Broadview Press kiadásában (Gifford 2003, 30). A regény továbbá megjelent német, holland, spanyol és francia fordításban.³ A kisregény három nagy fejezetre oszlik: „Masks” (Álarcok), „Masks — and a Face” (Álarcok — és egy arc), „Faces – Hearts – Souls” (Arcok – Szívek – Lelkek). Gifford találóan vezeti be a regény tartalmát, amely az alcímeket is kiválóan magyarázza:

Edward Prime-Stevenson *Imréje* talán visszataszítóan sok mindent nem fog megtenni neked, az olvasónak. Nem ad egy kérkedő mesét tele téves identitásokkal, rejtett bűnökkel, és hajmeresztő fordulatokkal. Nem vezet végig egy testi kalandon, ahol az ember feje a tét. Azok számára az *Imre* csalódást okoz, akik egy színes meleg románcot várnak a múlt bemutatása céljából.

...

Amit a regény *mégis* megtesz neked, ahogy az eredeti (csekély) közönségének is megtette, az nem más, minthogy beavasson téged olyan emberek elméjébe, érzelmeibe és gondolataiba, akiknek a világ rosszallásával kellett szembenézniük olyan érzelmeik miatt, amiken nem tudtak segíteni. (2003, 13)⁴

A regény főszereplői, az angol származású Oswald (aki egyben a narrátor) és az ifjú magyar katona Imre, valóban nem kapcsolatuk testi aspektusát helyezik a középpontba. Nincsenek hosszas leírások az érzékek stimulálásáról, a zene a korábbi meleg regényekhez képest például már nem az érzékiség demonstrálását szolgálja, hanem egy intellektuális beszélgetés tárgya. Imre erdélyi származású, de nem a testért sóvárgó vámpír. Oscar Wilde Dorian Gray-ével ellentétben nem adja meg magát olyan káros

² Ez a kiadás kérésre ingyen letölthetővé vált a Google Books-ról.

³ Az *Imre* még nem érhető el magyarul. A fordítást az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Műfordító Műhelyben kezdtem meg, amellyel későbbi célom egy magyar közönségnek szánt kritikai kiadás elkészítése.

⁴ Saját fordítás.

szenvedélyeknek, mint az ivás vagy ópium fogyasztása; éppen ellenkezőleg, az absztinens mozgalmak által gyakran propagált billiárddal tölti szabad idejét. A két férfi beszélgetéseik és nem szexuális aktusaik révén ismerik meg egymást és önmaguk.

A fenti kritikai meglátások ellenére mégis nehézségekbe ütközik Prime-Stevenson munkásságának pozicionálása a meleg irodalomtörténetben. Egyfelől, viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre Prime-Stevenson magánéletéről, másfelől, az amerikai kritika gyakran eltereli a figyelmet a művek európai vonatkozásairól.⁵ Míg Noel I. Garde a modern melegbarát irodalom atyjának nevezte Prime-Stevensont (1960, 185), James J. Gifford a *Dayneford's Library* című monográfiájában *Imrét* már az *amerikai* meleg írás kiemelkedő alkotásának titulálja (1995, 109). Később az *Imre* kritikai bevezetőjében kiemelten fontos szerepet kap, hogy egy amerikai író volt az, aki először megengedte főhőseinek a boldog végkifejletet egy nyíltan homoszexuális regényben (Gifford 2003, 15). Prime-Stevenson két legfontosabb műve egyértelműen Ulrichs, Krafft-Ebing és Hirschfeld hatását mutatja, alátámasztva ezzel is, hogy a szerző amerikai származása Európába költözése után egyre kevésbé tűnik relevánsnak. Azonban a művész az európai meleg irodalmi közösségbe való asszimilálódásának részletes vizsgálata mégis várat még magára. Bár a regény angol nyelven íródott, több magyar kifejezést is tartalmaz, így a magyar nyelv ismeretének hiánya akár tévútra is vezetheti a szövegértelmezést. Wilper például a kritikai kiadás szerkesztőjét, Giffordot és Prime-Stevensont teljesen félreértve állapítja meg, a szerző a „Magyarból” alkotói álnevet használja alkalmanként (2016, 78), bár Prime-Stevenson egyértelműen csak az eredeti magyar nyelvű forrására utal, amely hivatkozást azonban Giffordnak nem sikerült visszakeresnie.

Prime-Stevenson eddig csekély kritikai figyelmet kapott. Ez hasonló okokhoz vezethető vissza, mint kortársa, a Wilde körébe tartozó Marc-André Raffalovich kritikai elhanyagolása. Raffalovich és Prime-Stevenson között fontos párhuzamot figyelhetünk meg, hiszen mindketten hozzájárultak mind az irodalmi és a szexológiai diskurzushoz is:

[Raffalovichot] a mai napig is figyelmen kívül hagyjuk egyszerűen azért, mert az embereket még mindig köti a tudományágak egymástól való szigorú elkülönítése, és továbbra sem találjuk illőnek egy olyan irodalmár férfi exhumálását, akit egy tudományos lap meghurcolt, miközben ő azzal büszkélkedett, írásai tudományosabbak, mint a homoszexualitásról író tudósoké. Ez a fajta éles elkülönítés azzal a kérdéssel szembesít minket:

⁵ Ld. Tribunella 2012, 374; Lauritsen 2002, 36; Fone 1983, 21; Wilper 2016, 71–90.

Melyik is volt akkor valójában a humán tudomány alapítója?⁶

(Cardon 1993, 191)

Ezek szerint a két diskurzus keveredése egy író kirekesztését eredményezheti mindkettőből. Prime-Stevenson valóban nem volt orvos, így a *The Intersexes* című írása inkább fikcióként hathat mint tudományos eredmény. Ez fordítva is igaz: az *Imre* pusztá fikció helyett egy esettanulmányt tár elénk tudományos terminusokkal teletűzdelve:

Vajon Imre von N. homoszexuális volt-e, ahogy azt manapság a pszichiáterek hívják: egy úgynevezett Urning ösztöneiben, érzelmeiben és életében, magában a lelki és testi magatartásában nőikkel és férfiakkal szemben? Urániai volt-e? Vagy szexualitásában teljesen normális és Diónaiai? Vagy a két típus keveredése, egy Diónaiai-Urániai? [...]

Urániai? Szimiliszexuális? Homoszexuális? Diónaiai? (2003, 63–64)⁷

Valóban, az *Imre* fent idézett, kulcsfontosságú részét nehéz megérteni a terminus technicus feloldása nélkül. Felmerül tehát a kérdés: értékelhetjük-e szépirodalomként a kisregényt? Be kell látnunk azonban — ahogy arra Prime-Stevenson is utal a regény során —, hogy ezek a kifejezések az elmúlt pár évtized találmányai. A magánnyomtatásban, korlátozott példányszámban elérhető mű közönsége viszont nagyon is jól értette a fenti terminusok közti különbségeket. Azzal, hogy több fontos elmélet és igazán kifejező szakszó feledésbe merült (vagy kényszerült) a XX. század során, a szöveg nem veszít irodalmi értékéből.

A kritika szerint az irodalmi szöveg azonban túlságosan tudományos, a tudományos szöveg pedig túlságosan irodalmi. Lauritsen is kételkedik abban, hogy a két diskurzust hatékonyan lehetne ötvözni. Szerinte kifejezetten szerencsétlen, hogy Prime-Stevenson az Ulrichs, Hirschfeld és Krafft-Ebing által létrehozott tudományos nyelvre alapozza *Imrét*, mivel ez egy konceptuális kavalkádot eredményez (2002, 38). Wilper azonban éppen ennek a két szexológiai gondolkodás találkozását üdvözli a regényben: míg a regény két főszereplője a patologizáló tudományok konvencióival küzdenek, az irodalmi közegben pontosan ezek a kifejezések lesznek azok, amik felszabadítják a két férfit a megélt társadalmi szégyen terhe alól (2010, 54). Tehát éppen ez a két diskurzus az, ami nem zárja ki egymást. Hasonlóan vélekedik Looby is, aki szerint a szexualitás alapvetően irodalmi jelenség, hiszen az önreflexió az irodalmi innovációt az egyén felfedezésével hangolja össze (2013, 841). Ennek előfeltétele, hogy a szexualitás diszkurzívan

⁶ Saját fordítás.

⁷ Saját fordítás.

megkonstruált leírása létrejön: egy tevékenység nem lehet szexuális tevékenység mindaddig, amíg az nem annak leírása mentén hajtják végre (842). Az egyén tehát nem definiálható homoszexuálisként mindaddig, amíg a homoszexualitás leírása (vagy az a címke, kategória vagy identitás) nem elérhető a számára, és nem a leírás által meghatározott feltételek szerint él (842). Egy irodalmi archívum így sokkal jobb alapot biztosít a szexualitás történetének kutatásához, mint a patologizáló orvosi vagy jogi dokumentumok (842). Egyrészt ezt a felfogást erősíti az a nézet is, hogy a szexualitás maga is fikció: különböző élmények, identitások, és performanszok egy retrospektív elképzelt vegyülete (843). Másrészt, analógiát fedezhetünk fel abban is, hogy a szexualitást az egyén, az „irodalmiságot” pedig a nyelv stilizálásaként foghatjuk fel. A szexuális identitás leírását ezért az egyik oldalról ki kell mondanunk, életbe kell léptetnünk és terjesztenünk kell. A másik oldalról pedig be kell fogadnunk és magunkévá kell tennünk a sikeres performanszunk érdekében. Ez a folyamat viszont egy kifejezetten publikus irodalmi közeget igényel (843). A kor cenzúrája miatt azonban az *Imrének* nem volt lehetősége egy publikus diskurzusba becsatlakozni. A két főszereplő érzelmeiket azonban a publikus tudományos diskurzus patologizáló terminusaival definiálják. Ennek két előnyös hatása van. Egyrészt, Prime-Stevenson a saját leírásában appropriálni tudja a publikus diskurzus terminusait; másrészt, ezzel a magánnyomtatásban kiadott szöveg a kellő távolságból biztonságosan próbálhat meg a publikus diskurzusba bekapcsolódni.

A két diskurzus kapcsolatát erősíti a nyelvek közti fordítás és a kultúrák közti közvetítés szándéka. Breen szerint, Prime-Stevenson szövegei segítenek megérteni a fordítás és közvetítés mint nyelvi és metaforikus cselekvés fontosságát a XIX. századi, szexualitásról és társadalmi nemi szerepekről szóló szövegekben. Ulrichs, Hirschfeld és Krafft-Ebing német terminusainak fordítása és appropriálása Prime-Stevenson szövegeiben, amelyek részt vesznek az irodalmi és tudományos diskurzusokban, elősegíti a jelentések és kifejezések meghonosítását. Könnyen beismerhető, hogy ez a folyamat jelentős politikai relevanciával rendelkezik (2012, 2).

Prime-Stevenson után a továbbiakban azok az irodalmi- és kultúrtörténeti tényezők kerülnek bemutatásra kronológiai sorrendben, amelyek befolyásolhatták az *Imre* megírásában: pontosabban, miért Magyarországot választotta a kisregény helyszínéül. Ezek közül az első és talán legfontosabb a magyar származású Karl-Maria Kertbeny (született Benkert Károly), akire Prime-Stevenson feltehetőleg példaképként tekintett. Kertbeny maga is két diskurzusban vett részt, valószínűleg személyes indíttatásból az egyik legfontosabb elméletet alkotta meg az azonos nemű

vonzalmakról, és az általa bevezetett terminus a mai napig a legelterjedtebb és a legkönnyebben fordítható.

Kertbeny a XIX. század második felében fellendülő szexológia korai szakaszában, már 1869-ben megalkotta a „homoszexuális,” addig nem létező terminust. Fontos kiemelni, hogy Kertbeny volt az első, aki az azonos neműekhez való vonzalmat szexualitásnak nevezte. Ennek jelentőségét az aszexuális és a szexustalan szavak korabeli jelentésének felismerésével láthatjuk be. Brigid Brophy rámutat, a szexus a XIX. század végéig a férfi-nő dichotómia két végletének egyikét jelenthette. Csak annak a személynek lehetett szexusa, akit kizárólag vagy férfiként vagy nőként lehetett definiálni. Egy szexussal rendelkező ember tehát mindenképp a heteronormatív performanszhoz tartozó szkriptet követte (1976, 84). Kertbeny így a *homoszexuális* szó megalkotásával addig illegitim vágyakat próbált beemelni a normatív közegbe. Továbbá, a homoszexuális szó nem vonta kétségbe a saját nemükhöz vonzódó férfiak maszkulinitását. Valószínűleg a szexus és szexualitás szavak ezen konnotációja miatt maradt alul Kertbeny az ugyanabban az évben Westphal által kitalált elméletével szemben. A később szexuális inverzió néven is ismert elmélet szerint a saját nemhez való vonzalom egy „ellentétes szexuális érzés” („*konträre Sexualempfindung*”), egy női lélek a férfi testben, tehát nem szexualitás.

Kertbeny jelentőségét Raffalovich-hoz és Prime-Stevensonhoz hasonlóan csökkenthette, hogy ő maga is elsősorban újságíróként és műfordítóként tevékenykedett, nem pedig a medikus szakma aktív tagja volt. Továbbá, bár Kertbeny a lehető legneutrálisabb szót alkotta meg a saját nemükhöz vonzódó férfiak számára, feltételezhetően azt személyes indíttatásból tette és nem a medikus szakma javára. Kuhn azt a népszerű anekdotát idézi fel, miszerint Kertbenyt különösebben csak egy, a melegellenes porosz törvényektől menekülő barátja öngyilkossága után kezdte el érdekelni a téma (2011, 11). A kutatók sokáig Herzer tanulmányából kiindulva feltételezték, hogy Kertbeny nem tartozott a homoszexuálisok közé. Herzer arra hívja fel a figyelmet, hogy Kertbeny a porosz hatóságokhoz írt levelében kihangsúlyozza, hogy nem egy „urning” írta a levelet, továbbá normális szexuális beállítottságúként írta azt alá (1986, 11–12). A fentiek értelmében azonban egyértelműnek tűnik, Kertbeny saját elméletén belül nevezi magát „normálisnak,” ami szerint a *homoszexualitás* nem betegség. Az „urningtól” való megkülönböztetés is ezt hivatott hangsúlyozni, hiszen nem talált magában és vágyaiban semmi nőieset. Kertbeny homoszexualitásáról saját naplóbejegyzései is tanúskodnak. Kutatása során Takács Judit csak elvétve talált női neveket a naplóban, azonban gyakran fedezett fel férfiakra utaló bókokat. Kertbeny számos alkalommal öncenzúrázott satírozásokkal ír Viktorról, Hubertről, majd 1866

augusztusától feltűnő gyakorisággal Jánosról, akit később már csak Jancsiként becézve emleget irataiban (2004, 33–34).

Prime-Stevenson számára valószínűleg a „homoszexualitás” és a magyarság szorosan összetartozhatott. Tobin szerint Kertbeny érzéke az emberi jogokhoz kifejezetten a magyar nacionalizmusba vetett hitéből ered (2005, 7), hiszen elmélete szerint — ahogyan a nacionalizmust sem faji hanem nyelvi és kulturális jelenségként fogta fel — a szexualitást sem biológiai tényekre, hanem kulturális megfigyelésekre kell alapozni (Tobin 2005, 11). Crompton szerint Prime-Stevenson ismerhette Kertbeny pontos munkásságát Hirschfelden keresztül, aki korának legfontosabb német homoszexuális mozgalmait vezette (1987, 29–30). Ismerhette azonban Havelock Ellis *Sexual Inversion* (1986) című munkáján keresztül is, ami kifejezetten inspirálhatta Prime-Stevensont. Breen a harmadik kiadásából idéz: Ellis szerint a „homoszexuális” szó jelentőségét az adja, hogy könnyen le lehet fordítani számos másik nyelvre a korábbi német, Ulrichs által használt „urning” szóval ellentétben (2012, 4).

Herzer szerint a homoszexuális szót Kertbeny után először a stuttgarti zoológus professzor, Gustav Jäger használta a *Die Entdeckung der Seele (A lélek felfedezése, 1880)* című munkájában. A tény, miszerint Jäger tizenegy év elteltével nem definiálja a szót és ugyanolyan értelemben használja mint Kertbeny, arra enged következtetni, hogy az elméletnek egyfajta „underground” élete lehetett mindaddig, aminek részleteiről semmit nem tudunk egyelőre. Fontos azt is észrevenni, hogy Jäger csak egy fejezetben használja a homoszexuális szót. Ebben a szexuális sajátosságok kapcsán egy olyan elméletet dolgozott ki, amely a szexuális vonzalmat kizárólag az illatok érzékelésével magyarázza (Herzer 1986, 6–7).

A korabeli angol meleg irodalom gyakran tesz szuggesztív utalásokat különböző illatokra, például a *The Sins of the Cities of the Plain* (1881) című pornográf műben. Az 1990-es években több átdolgozása is megjelent a műnek, amiben a női szereplőket férfira cserélték, a kisregény eredeti szövege azonban csak 2012 óta érhető el újra az első kiadás óta. A pornográf kisregény egy férfi prostituált, Jack Saul erotikus találkozásainak gyűjteménye, amelyet névtelenül párszáz példányban magánnyomtatásban adtak ki. A visszaemlékezéseket rövid esszék zárják a kor szexuális gyakorlatairól, többek között szodómiáról és lesbikus együttlétekről is. Az egyik esszében említésre kerül egy úgynevezett „Hungary water” illatszer (2013, 85). Ennek jelentőségét az adja, hogy a kor új termékei helyett⁸ ezt a

⁸ Eugénie Briot felmutatja, a század második felében kialakultak a vízhálózatok és a fürdőszoba az otthon részévé vált. Ezzel egyidőben az 1860-as évektől könnyebbé vált a nyersanyag-kitermelés, az 1880-as évektől pedig új szintetikus összetevőket fedeztek fel,

legendás, valószínűleg a XIII–XIV. századra visszavezethető illatszert említi, amely továbbra is igen népszerű volt a XIX. században. Dr. Hartshorne a *The Household Cyclopaedia of General Information* című írásában javallott házi orvossággént említi (1881, 265) és három különböző receptet is közöl hozzá (1881, 469). Mindemellett Sullivan szerint köztudott volt az a legenda is, amely a „Hungary watert” egyfajta mágikus csodaszerként tartja számon: az illatszert megőrzi a fogyasztó szépségét és fiatalságát (1994, 78). Wolfram Setz a *The Sins of the Cities of the Plain* bevezetőjében Wilde kortársára, Charles Hirschre hivatkozva jelenti ki, hogy Wilde olvasta a *The Sins of the Cities of the Plain* (2013, vii). Wilde egyetlen regényének bonyodalmát érdekes módon a „Hungary water”-höz hasonló mágikus hatás kutatása adja: Dorian azt kívánja, hogy a róla festett festmény öregedjen, míg ő megtartja külseje fiatalágát. Fontos megjegyezni, hogy ezzel egyidőben Dorian Jägerhez hasonló kutatásokat végzett:

Így aztán néha tanulmányozta az illatszereket, gyártásuk titkát, nehéz szagú olajokat párolt, s illatos keleti mézgákat égetett. Láta, hogy nincs a léleknek egyetlen hangulata sem, melynek ne volna megfelelője az érzéki életben s azon igyekezett, hogy fölfedezze valódi kapcsolatait, kutatva, mért kapat bennünket a tömjén titokzatosságra, mért rázza föl az ámbra a szenvedélyeket, mért ébreszti föl az ibolya a halott regényesség emlékeit, mért bódítja a pézsmá az agyvelőt, mért mérgezi a képzeletet a csampakfa, s gyakran ki akarta dolgozni az illatszerek igazi lélektanát is, megállapítva az édes szagú gyökerek, a hímporral vemhes virágok vagy az aromás balsamok, a fekete és szagos fák befolyását a lélekre, a nárdusfű hatását, mely megbetegít, a japáni kutyafa hatásait, amely megőrjiti az embereket és az aloé hatását, melyről azt beszélük, hogy kiúzi lelkünkéből a mélakórt. (Wilde 2007, 204)⁹

Bár itt nincs egyértelműen ugyanaz az illatszert megemlítve, mégis érdekes, hogy Dorian figyelme kelet felé irányul. Vizsgálódásában pedig kapcsolatot keres a lélek és az illatok között.

A „Hungary water” közismert hatása és a *Dorian Gray* bonyodalma meglehet csak véletlen egybeesés. Azonban meggyőző bizonyítékokat és utalásokat találhatunk magyarokra a zene ekfrázisának vizsgálata során. A zene szintén a testhez köthető, érzékiséget kifejező motívumként jelenik meg, ami a karakterek esetleges rejtett szexualitására utalhat. Ez nem meglepő, hiszen Stephen Arata állítása szerint a század végi fiziológiai esztétika kifejezetten a művészi stimulációkat vizsgálta és azok hatását a

---

amely olcsóbbá és elérhetőbbé tette az illatszereket és parfümöket a nagyközönség számára (2011, 273–274).

⁹ Kosztolányi Dezső fordítása.

befogadó közönség testére (2012, 136). Dorian a regény során eltávolodik a magas művésztől, helyette „furcsa hangversenyeket rendezett, melyeken őtrjögő cigányok vad muzsikát csaltak elő kis citeráikból... amikor füle Schubert báját, Chopin bánatát, sőt Beethoven hatalmas harmóniáját is érzéketlenül fogadta” (Wilde 2007, 204–205). Valószínűsíthető, hogy Wilde itt a magyar zenére gondolt. *Lord Arthur Savile bűne* (1891) című munkájában egy magyar zenész jelenik meg mellékszereplőként. Liszt turnéi kapcsán pedig méltán népszerűvé váltak a magyar rapszodikus dallamok. A Wilde körébe tartozó Raffalovich szerint az Osztrák-Magyar Monarchiában és Németországban a szexuális nonkonformizmus egyik árulkodó jele a sajátos zenei ízlés (Messing 2007, 131), de a kor tágabb meleg szubkultúrája is felfigyelt például a *Magyar táncok* (1869) szerzőjére, a híresen agglégény Johannes Brahmsra (Gifford 2007, xxi).

Még több jelentőséget kap a magyar zene a gyakran Wilde nevéhez fűzött *Teleny* (1893) című regényben, ami a *The Sins of the Cities of the Plain* pornográf stílusát (arra való explicit utalások mellet) ötvözi a *Dorian Gray arképe* késő-viktóriánus gótikus stílusával. A történet két férfi, Camille és Teleny szerelméről szól. Első találkozásuk alkalmával az utóbbi egy rapszodikus magyar csárdást játszik. A cigány zeneként is megemlített csárdás nagy hatással van Camille érzékeire. Visszaemlékezésében külön kiemeli a zene és a hatás magyar vonatkozását:

Épp ez a gyötrelmes az egészben. Mert nem függetlenítheted őt országának zenéjétől. Sőt, érezned kell végig a cigányzene lelkét! Áthatja az idegrendszered... sugallatával is... a játékosét pedig végképpen. Hatalmas feszültségek adódnak a kezdeti andantéból, az ütem gyorsul... s végül aláhanyatlík az egész, mint a vágy a szeretők búcsújánál. A harsány felszárnyalást halk sóhajok kísérik... az egészet valami misztikus szenvedély járja át... panaszos lesz, de aztán fémesen kemény, s mint valami himnusz, felcsap az egekig! (2003, 8)¹⁰

Ugyanúgy, ahogy Kertbeny szexualitásról szóló elméletét nem lehet élesen elhatárolni nacionalista nézeteitől, Teleny zongorajátékának érdemeit is annak magyarságában kell keresni. A zene rapszodikus magyarsága az, ami először beszél Camille számára. Így a magyar zene az, amely a két férfi között megteremtí a kapcsolatot olyan vágyakról, amelyekről a cenzúra nem enged szavakkal beszélni.

A magyar csárdás egy évvel később Eric Stenbock „The True Story of a Vampire” (Egy vámpír igaz története, 1894) című novellájában is megjelenik. Bár a kritikusok nem tartják a szépirodalom kifejezetten

¹⁰ Tandori Dezső fordítása.

kiemelkedő alakjának Stenbockot, Trevor Holmes a homoszexuális angol irodalom több fontos rejtjelét véli felfedezni a novellában. Ilyen rejtjel például a narrátor aszexuális női tekintete, az antik kultúra és a férfi fiatalság összekapcsolása, a hiányzó anya és a hatástalan apai szerep (1997, 176). A műben azonban a szexuális nonkonformizmus első jeleként az anya cigány származását emeli ki (Holmes 1997, 177). A mű további részében a vámpír Vardalek szintén egy magyar csárdást játszik, hogy megbabonázza fiatal fiú szerelmét, Gabrielt. Ennek értelmében megalapozottan feltételezhetjük, hogy a magyar zene vagy a magyar mint etnikum az angol nyelvű meleg irodalom rejtjeleként szolgált.

Egyrészt, a magyarokhoz kapcsolt keleties természet hangot adhatott az érzékiségnek és szexuális váagnak. A zene és a parfüm továbbá egyfajta láthatóságot biztosított az irodalomban a meleg férfiak számára, miközben a cenzúra mind Angliában, mind Amerikában szigorúan szabályozta az alkotókat.¹¹ Nem meglepő tehát, hogy Raffalovich *Uranisme et Unisexualité* (1896) című munkáját Franciaországban, míg Prime-Stevenson *Imre* című regényét Olaszországban adta ki. *The Intersexes* című munkájában Prime-Stevenson erre külön kitér: „Egy homoszexuális mű írója, még ha tudományos is [...] nem kerülheti el a baljós következményeket” (1908, 376).¹² Másrészt, a rejtjel beavatott olvasóiban szimpátiát kelthetett a magyarokra való utalás. Herzer Kertbeny magyaros névváltásának gyakorlati hasznát abban látja, hogy Európai művelt liberális rétegei egyértelmű szimpátiát mutattak a magyarok iránt az 1840-es évektől, főként az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után. Ennek egyik legszembetűnőbb jeleként Herzer éppen a magyar zene felfedezését említi (3–4). Harmadrészt a hősiesség nagy múltú magyar férfi képe a XIX. századi európai maszkulinitás egyfajta etalonjaként jelent meg. A *Blackwood's Edinburgh Magazine*-ban megjelent „The Pandour and His Princess: A Hungarian Sketch” (1832) című novella a magyar hősök „felbecsülhetetlen nagyszerűségű bajszait és méltóságteljes hosszúságú szakállait” (5–6) méltatja.¹³ A magyar férfi virtusa és megjelenése is tehát megfelelt a maszkulinitás viktoriánus ideáljának. Egy kitalált Magyarország pedig a meleg irodalom békésebb és szabadabb terének ígérkezett.

Prime-Stevenson *Imrjében* a két férfi az Erzsébet téren találkozik, azonban a fővárost Budapest helyett Szent-Istvánhelynek nevezi a szerző. Ez jól mutatja Prime-Stevenson „jártasságát” mind a valós Magyarországon, mind a magyar történelemben. Ezzel egyidőben jelzi, hogy ez egy *másik* tér, egy *másik* Magyarország. A magyar mint alakzat a kitalált Magyarország

¹¹ Bővebben ld. Bristow 2011, 23; Held 2010.

¹² Sajat fordítás.

¹³ Sajat fordítás.

képében egy foucault-i heterotópiává fejlődik mint a fikció színtere. Foucault előadásában felsorolt alapelvek közül hármát szeretnék kiemelni. A heterotópia egy térben képes kettő vagy több olyan helyszínt összekapcsolni egymással, amelyek együttes jelenléte összeférhetetlenségük miatt lehetetlen lenne. Nem csak különböző tereket, de különböző korszakokat is képes akkumulálni egy heterotópia. Továbbá a heterotópia nyitásának és zárásának, így az abba való belépésnek meghatározott szabályai vannak (1986, 25–27). Magyarország tökéletesen megfelel a heterotópia alapelveinek. Mandler arra hívja fel a figyelmet, hogy Vámbéry Ármin *A magyarság keletkezése és gyarapodása* (1895) című munkájában éppen arról ír, hogy a magyar már a Honfoglalás előtt a kelet és nyugat keveredése volt, a XIX. század végére az ősi magyar vérből már mit sem lehet találni. A magyar így különböző idők és kultúrák gyűjteménye, éppen ezért a magyar rendkívül befogadó, bárki tud asszimilálódni (2011, 52).

Fone egy Árkádiához hasonló tér fontosságát hangsúlyozza Budapesten. Véleménye szerint a regény érzelmi tetőpontja és egyik legfontosabb jelenete ebben a kertben játszódik le (1983, 21–23). Oswald végül szerelmet vall Imrének, aki hosszas csenddel válaszol:

Teljes sötétség volt már felettünk. A csend annyira elmélyült, hogy a saját mély hangom elhallgatása csak még izgatottabbá tette a várakozást. Az akácok között feltámadt az éjjeli szél. Az árnyék madarai suhantak el felettünk. Úgy tűnt, a sötétség belépett a lelkembe, mint ahogy a Halál lép az Életbe. Vajon megszólal-e még Imre? (Prime-Stevenson 2003, 103)¹⁴

Imre végül megszólal és — bár barátságáról biztosítja Oswaldot — arra kéri, addig ne beszéljen erről újra, amíg ő meg nem törí a csendet. Később a regény megoldásánál Gifford is nagy jelentőséget tulajdonít a helyszínnek. Budapest nem csupán egy egzotikus hely, a város felépítése is jól szimbolizálja a párkeresés folyamatát. A várost kettéválasztja a Duna, azonban a Lánchíd, amelyen többször átsétál Imre és Oswald, átjárást biztosít a két térfél között. Bár az első sétájuk balul sült el, az utolsó csendes sétájuk a hídon békeességet és utat mutat számukra éppen Oswald szobájába. A Lánchíd így Gifford olvasatában a két fél közötti kötelék vagy lánc felépítését szimbolizálja, ahogy apránként fűzik az egyik láncszemet a másik után (2003, 19). Oswald szobájában végül Imre magához öleli Oswaldot és szerelmet vall neki.

A magyar származású Kertbeny elmélete óta a „homoszexualitásról” az azonos nemű vonzalmakat nem biológiai feltevésekre, hanem kulturális megfigyelésekre kell alapozni. A századvégi meleg irodalomban felbukkanó

¹⁴ Saját fordítás.

utalásokat a magyarokra ebben a kontextusban kell megfigyelnünk. A magyarokhoz köthető asszociációk és az alakzat fejlődése a pornográf irodalom és gótikus irodalom ködösségéből végezetül egy olyan elképzelt Magyarországot hozott létre, amely addig illegitim vágyak appropriálásának ad teret: egy meleg férfi ebben a térben kaphat szexust vagy — ha úgy tetszik — felelhet meg normatív elvárásoknak társadalmi nemét illetően. Edward Prime-Stevenson *Imre* című regényének helyszínéül ezért Magyarországot kellett választania ahhoz, hogy szereplői nyíltan vállalhassák érzelmeiket és történetük boldog befejezéssel záruljon.

Felhasznált irodalom

- Arata, Stephen. 2012. „The Fin de Siècle.” In Kate Flint (ed.) *The Cambridge History of Victorian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 124–148.
- Breen, Margaret S. 2012. „[Homosexual Identity, Translation, and Prime-Stevenson’s Imre and The Intersexes](#).” *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 14 (1): 2–9. 21 Dec. 2016.
- Briot, Eugénie. 2011. „From Industry to Luxury: French Perfume in the Nineteenth Century.” *Business History Review* 85 (2): 273–294.
- Bristow, Joseph. 2011. „Homosexual Writing on Trial: from *Fanny Hill* to *Gay News*.” In Hugh Stevens (ed.) *The Cambridge Companion to Gay and Lesbian Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 17–33.
- Brophy, Brigid. 1976. *Beardsley and His World*. London: Thames and Hudson.
- Cardon, Patrick. 1993. „A Homosexual Militant at the Beginning of the Century.” *Journal of Homosexuality* 25 (1–2): 183–191.
- Crompton, Louis. 1987. „Gay Studies: From the French Revolution to Oscar Wilde.” *Nineteenth-Century Contexts: An Interdisciplinary Journal* 11 (1): 23–32.
- Fone, Byrne R. S. 1983. „This Other Eden” *Journal of Homosexuality* 8 (3–4): 13–34.
- Foucault, Michel. 1986. „Of Other Spaces.” Trans. Jay Miskowiec. *Diacritics* 16 (1): 22–27.
- Garde, Noel I. 1960. „The First Native American ‘Gay’ Novel.” *One Institute Quarterly of Homophile Studies* 9: 185–190.

- Gifford, James. 2007. Introduction. In James Gifford (ed.) *Glances Backward. An Anthology of American Homosexual Writing*. Toronto: Broadview Press, xv–xxvi.
- . 2003. Introduction. *Imre*. By Edward Prime-Stevenson. Peterborough: Broadview Literary Texts, 13–30.
- . 1995. *Dayneford's Library: American Homosexual Writing, 1900–1913*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Hartshorne, Henry. 1881. *The Household Cyclopedia of General Information*. New York: Thomas Kelly.
- Held, Jacob M. 2010. „One Man's Trash is Another Man's Pleasure: Obscenity, Pornography, and the Law.” In Dave Monroe (ed.) *Porn — Philosophy for Everyone: How to Think with Kink*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Herzer, Manfred. 1986. „Kertbeny and the Nameless Love.” *Journal of Homosexuality* 12 (1): 1–26.
- Holmes, Trevor. 1997. „Coming Out of the Coffin: Gay Males and Queer Goths in Contemporary Vampire Fiction.” In Joan Gordon, Veronica Hollinger (eds.) *Blood Read: The Vampire as Metaphor in Contemporary Culture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 169–188.
- Kuhn, Betsy. 2011. *Gay Power!: The Stonewall Riots and the Gay Rights Movement, 1969*. Breckenridge: Twenty-First Century Books.
- Lauritsen, John. 2002. „Edward Irenaeus Prime-Stevenson (Xavier Mayne) (1858–1942).” In Vern L. Bullough (ed.) *Before Stonewall: Activists for Gay and Lesbian Rights in Historical Context*. New York: Harrington Park Press.
- Looby, Christopher. 2013. „The Literariness of Sexuality: Or, How to Do the (Literary) History of (American) Sexuality.” *American Literary History* 25 (4): 841–854.
- Mandler, David. 2011. „Vámbéry, Victorian Culture, and Stoker's Dracula.” In Steven Tötösy de Zepetnek, Louise O. Vasvári (eds.) *Comparative Hungarian Cultural Studies*. West Lafayette: Purdue University Press, 47–58.
- Messing, Scott. 2007. *Schubert in the European Imagination*. 2 vols. Rochester: University Rochester Press.

- “Pandour and His Princess, The.” 1832. *Blackwood’s Edinburgh Magazine* 32 (196): 1–21.
- Prime-Stevenson, Edward. 2003. *Imre*. Ed. James Gifford. Peterborough: Broadview Literary Texts.
- . 1908. *The Intersexes: A History of Similisexuality as a Problem in Social Life*. Naples: Privately Printed.
- Setz, Wolfram. 2013. Introduction. *The Sins of the Cities of the Plain*. Kansas City: Valancourt Books, vii–xxv.
- Sins of the Cities of the Plain, The*. 2013. Ed. Wolfram Setz. Kansas City: Valancourt Books.
- Sullivan, Catherine. 1994. „Searching for Nineteenth-Century Florida Water Bottles.” *Historical Archaeology* 28 (1): 78–98.
- Takács, Judit. 2004. „The Double Life of Kertbeny.” In G. Hekma (ed.) *Past and Present of Radical Sexual Politics*. Amsterdam: UvA — Mosse Foundation, 26–40.
- Tobin, Robert D. 2005. „Kertbeny’s ‘Homosexuality’ and the Language of Nationalism.” In Margaret Sönsér Breen, Fiona Peters (eds.) *Genealogies of Identity: Interdisciplinary Readings on Sex and Sexuality*. New York: Rodopi, 3–18.
- Tribunella, Eric L. 2012. „Between Boys: Edward Stevenson’s *Left to Themselves* (1891) and the Birth of Gay Children’s Literature.” *Children’s Literature Association Quarterly* 37 (4): 374–388.
- Wilde, Oscar. 2007. *Dorian Gray arcképe*. Ford. Kosztolányi Dezső. Budapest: Ulpus-ház.
- . 2003. *Teleny*. Ford. Tandori Dezső. Budapest: Lárky Könyvkiadó.
- Wilper, James P. 2016. *Reconsidering the Emergence of the Gay Novel in English and German*. West Lafayette: Purdue University Press.
- . 2010. „Sexology, Homosexual History, and Walt Whitman: the ‘Uranian’ Identity in *Imre: A Memorandum*.” *Critical Survey* 22 (3): 52–68.